

437). 3. *Divan*. "Sâlih" ve "Salâhi" mahlaslarıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazan Sâlih Çelebi'nin divanı, hayatının sonlarına doğru gözlerine perde indikten sonra hatırında kalan manzumelerini dikte ettirmek suretiyle meydana gelmiştir. Divanın tezhipli ve ta'lik hatla yazılmış güzel bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 3846). bulunmaktadır. Divanın sonunda "Dürer-i Nesâ-yih" adlı seksen beyitlik nasihatnâme şeklinde bir manzume ile küçük yaşta kaybettiği oğlunun acısıyla kaleme aldığı "Leylâ vü Mecnun" adlı diğer bir manzume yer almaktadır.

Sâlih Çelebi'nin bunlardan başka *Miftâhu'l-ʿulûm*, *el-Mevâkıf*, *el-Vikâye* şerhlerine ve *İslâhu'l-İzâh*'a hâşiyeleri bulunmaktadır (Uzunçarşılı, s. 437-438). Ayrıca gözlerine perde inmesi sebebiyle temize çekemediği müsvedde halinde kalmış başka çalışmalarının da olduğu gerek kendisi gerekse Atâi tarafından ifade edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 214^b-216^a; Latîfî, *Tezkire*, s. 218; Kınalızade, *Tezkire*, I, 548-551; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 47-49; Müstakimzade, *Tuhfe*, s. 229; Hammer (Atâ Bey), VI, 151; *Sicill-i Osmânî*, III, 300; H. O. Fleischer — F. Delitzche, *Catalogus Librorum Manuscriptorum Qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis Asservantur, Codices Orientalium Linguarum*, Grimde 1838, s. 522, nr. 288; *Osmanlı Müellifleri*, II, 278; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 38, 40-42, 47, 379; a.mf., *Leylâ ve Mecnun Hikayesi*, Ankara 1959, s. 278 vd.; Babinger (Üçok), s. 111-113; Abdülkadir Özcan, "Historiography in the Reign of Süleyman the Magnificent", *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, İstanbul 1988, II, 185-187; F. Tauer, "Addition à mon ouvrage, Histoire de la Campagne du Sultan Süleyman I er contre Belgrade en 1521, tirées de l'histoire de Süleyman I er par Djelâlzâde Sâlih Efendi", *Ar.O.*, VII/1-2 (1935), s. 191-196; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarına Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *TTK Belleten*, XXII/87 (1958), s. 422-441; Hüseyin G. Yurdaydın, "Celâl-zâde Salih'in Süleymannâmesi", *AÜİFD*, XIV (1967), s. 1-12; Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâde", *İA*, III, 63-64; J. R. Walsh, "Djalâlzâde Şâlih Çelebi", *EI²* (İng.), II, 400-401.

DİA

CELÂYİRLİLER

1340-1431 yılları arasında
İran'ın batısı ile Kuzey Irak'ta
hüküm süren Moğol hânedanı.

Hânedana adını veren Celâyir büyük bir Moğol kabilesidir. Bu kabile Moğolistan'ın doğusunda Onon ırmağı kıyılarında ve Moğolistan'ın merkezi Karaku-

rum civarında göçebe olarak yaşıyordu. X. yüzyılda Hıttaylar'ın saldırılarına uğrayan Celâyirliiler zayıfladılar. Ancak bir müddet sonra toparlanarak Cengiz Han'ın kabilesi olan Kuyatlar'a saldırıp kayıp verdirmelerine rağmen Cengiz Han'ın atalarından Kaydu'nun şiddetle karşılık vermesinden sonra onlarla anlaşmışlar ve daima dost ve müttefik kalmışlardır.

Celâyirliiler, Cengiz Han'ın seferlerine yardımcı kuvvet olarak katılıp onun cephelelerde galip gelmesine yardımcı olmuşlardır. Meselâ Cengiz'in Çin seferinde ordunun sol kanat kumandanı olup Çin'in kuzey kısımlarının ele geçirilmesinde büyük yararlık gösteren, Cengiz'in gelişen olaylar sebebiyle Çin'den ayrılarak Türkistan ve Mâverâünnehir seferlerine çıktığı sırada kendisine Çin'de vekâlet edip ordusunu idare eden Moğol kumandanı Mukalı Noyan, Celâyirliiler'in Cat kabilesi reislerindendi. Bunun oğulları da sonraları yine devlet hizmetinde önemli mevkilerde bulunmuşlardır.

Cengiz Han Moğol, Türk, Tibetli vb. kavimlerin boylarını dağıtarak kendi aslı kuvvetleriyle karıştırıp meydana getirdiği yeni ordu birliklerine Celâyirliiler'i de dahil etmişti. Bu sebeple Celâyirliiler Moğolistan, Çin, Türkistan, Mâverâünnehir ve Kıpçak bölgesine kadar çeşitli sahalara dağılmışlar, bir kısmı da İlhanlılar'ın maiyetinde İran ve Irak'a kadar yayılmışlardır.

İçinde yaşadıkları kavimlere göre nüfus bakımından daha az olmaları, coğrafi yerleşmeye göre Moğol kalmalarını da zorlaştırmıştır. Moğolistan'da kalanların dışında Çin'dekiler Çinileşiyor, Türkistan, Kıpçak, İran ve Irak'takilerin büyük bir bölümü dinin de tesiriyle Türkler'in içerisinde benliklerini kaybediyorlardı. Çağatay ve Timur'un kumandanlarıyla İlhanlılar'ın devlet idaresinde önemli mevkilerde bulunan Celâyirliiler'in sayısı bir hayli kabarıktır. İlhanlı Devleti'ne hizmet eden Celâyirliiler'in en meşhurları ise Hülâgû ile Bağdat'a giren ve Suriye seferine katılan İlkân Noyan ile Geyhatu zamanında beylerbeyilik yapan oğlu Ak Boğa ve bunun Gazan Han ve Olcaytu zamanında valilik yapan oğlu Emîr Hüseyin'dir.

İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Bahadır Han'ın ölümüyle başlayan taht kavgaları sırasında bağımsız bir devlet kurmak için fırsat bekleyen Emîr Hüseyin'in oğlu Hasan, önce şehzadelerden Muhammed'i destekleyerek onun ilhan olmasını sağladı; ancak şehzadeler arasındaki kanlı mücadeleleri kıskırtmaktan da ge-

ri durmadı. Bu karışıklıklardan faydalanarak büyük dedesi İlkân'a nisbetle İlkânlılar, kabilesine nisbetle de Celâyirliiler adıyla anılan bağımsız bir devlet kurdu (1340). Emîr Çoban'ın torunu Şeyh Hasan'la karıştırılmaması için kendisi daha ziyade Hasan-ı Büzürg diye anılmıştır.

Hasan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Şeyh Üveys geçti (1356). Üveys 1358'de Azerbaycan ile Tebriz'i, 1364'te Musul ve Diyarbekir'i ele geçirerek devletin sınırlarını genişletti. Üveys'in oğlu Şeyh Hüseyin, İran'ın doğu bölgesinde bulunan Muzafferîler ve Karakoyunlular ile mücadeleye girdi (1374). Hüseyin'in 1382'de ölümüyle devlet zayıflamaya başladı ve onun iki kardeşi Ahmed ile Bayezid arasında paylaşıldı.

Sultan Ahmed Celâyir'e Azerbaycan ve Irak, Bayezid'e ise geri kalan bölgelerle Irâk-ı Acem verildi. İki kardeş arasındaki mücadele 1384'te Ahmed'in Bayezid'i esir alması ile sonuçlandı. Timur'un bu tarihten başlayarak Kuzey İran ile Ermenistan'ı ve daha sonra 1393'ten itibaren de Bağdat, Diyarbekir ve el-Cezîre bölgelerini ele geçirmesi, Ahmed Celâyir'i Memlük sultanına sığınmaya mecbur etti. Ancak Ahmed, Timur Semerkant'a dönünce Memlük Sultanı Berkuk'un yardımı ile Bağdat'ı geri aldı. Daha sonra Karakoyunlu Kara Yûsuf ile birlikte Timur'a karşı giriştikleri mücadeleyi kaybedince tekrar Mısır'a kaçtılar (1400). Fakat Timur'dan korkan Mısır hükümdarı onları kabul etmeyince Osmanlı Hükümdarı Yıldırım Bayezid'in yanına gittiler. Timur'un Yıldırım Bayezid'den bunları kendisine teslim etmesini istemesi ve bu isteğin Yıldırım Bayezid tarafından reddedilmesi, Ankara Savaşı'na (1402) sebebiyet veren olaylardan biridir. Sultan Ahmed Celâyir, Timur-Yıldırım mücadelesini fırsat bilerek Bağdat'ı ele geçirdiyse de daha sonra burayı Karakoyunlu Kara Yûsuf'a bırakmak zorunda kaldı ve ancak Timur'un 1405'te ölümünden sonra tekrar Bağdat'a hâkim olabildi. Bir müddet sonra Karakoyunlular'la arası açılan Sultan Ahmed onlarla yaptığı mücadeleyi kaybedince kaçmaya çalışırken yakalanıp çocuklarıyla birlikte öldürüldü (813/1410).

Ahmed'in ölümünden sonra Celâyirliiler'in başına henüz küçük yaşta bulunan Şah Veled, ardından Şah Mahmud, Üveys ve Muhammed tahta geçmiştir. Sultan Ahmed Celâyir'in torunu olan Hüseyin son hükümdar olarak tahta geçip bazı yerleri ele geçirdiyse de Karako-

yunlu Şah Muhammed b. Kara Yûsuf'un saldırısına mâruz kalınca Hille Kalesi'ne kaçtı. Uzun bir kuşatmadan sonra Karakoyunlular kaleyi ele geçirip Hüseyin'i öldürdüler (1431). Bu şekilde Celâyirîliler hânedanı son bulmuş oldu.

Celâyirîliler teşkilât bakımından İlhanlı Devleti ile tam bir benzerlik içindedir. Esasen devletin kurucuları ve ilk yıllarda idarî kadroya tayin edilenler daha önce İlhanlılar'ın hizmetinde çalışmış kişilerdi. İdarî teşkilât şu divanlardan oluşuyordu: Dîvân-ı saltanat, dîvân-ı vezâret, dîvân-ı istîfâ, dîvân-ı işrâf, dîvân-ı uluğ bitikçi, dîvân-ı nazar, dîvân-ı kazâ ve dîvân-ı inşâ. Celâyirîliler zamanında çok sayıda Türk Irak'a yerleşmiş ve Türkçe Arapça'dan sonra ikinci önemli dil haline gelmiştir. Yine bu dönemde Bağdat ve çevresi imar edilmiş, ilim ve sanat erbabı hânedan mensupları tarafından korunmuştur.

CELÂYİRLİ HÜKÜMDARLARI

Hasan-ı Büzürg	740/1340
I. Üveys	757/1356
I. Hüseyin	776/1374
Ahmed	784/1382
Şah Veled	813/1410
Şah Mahmud	814/1411 (birinci defa)
II. Üveys	818/1415
Muhammed	824/1421
Şah Mahmud	825/1422 (ikinci defa)
II. Hüseyin	827-835 (1424-1431).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Arabşah, *Acâ'ibü'l-makdûr*, Kahire 1285, s. 24, 40, 43, 45, 47, 75-76, 80-81, 118-119; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, Kahire 1956, I, 232-240; Sehâvî, *ed-Dev'ü'l-lâmî*, I, 244-245; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, I, 42-43; S. Lane-Poole, *The Coins of the Mongols in the British Museum*, London 1890-91, VI, 206-226; X, 128, 131; *Düvel-i İslâmiyye*, s. 391-393; Zambaur, *Manuel*, s. 253; Şirîn Beyânî, *Târîh-i Âl-i Celâyir*, Tahran 1345; W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, s. 297-298; A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (trc. Hasan Eren), Ankara 1976, s. 191; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 203-204; Şa'bân Rebî Turtûr, *ez-Zevâhirü'l-hâdîyye li'd-devleti'l-Celâ'iriyye*, Kahire 1983; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, Ankara 1984, s. 43-44; a.mlf., "Ahmed Celâyir", *DİA*, II, 53-54; Spuler, *İran Moğolları*, s. 330, 383; Nûrî Abdülhamîd el-Ânî, *el-'Irâk fi'l-'ahdi'l-Celâ'ir* 738-814 h./1337-1411 m., *Dirâse fi ev-dâ'ihi'l-idâriyye ve'l-iktisâdiyye*, Bağdad 1986; İbrâhim Halîl, "Evdâ'u'l-'Irâkî's-siyâsiyye fi 'ahdi's-Sultân el-Celâ'iri 1382-1410", *Âdâbü'r-râfidîn*, VIII, Musul 1977, s. 127-159; Mükrimin Halîl Yınanç, "Celâyir", *İA*, III, 64-65; "Hasan Büzürg", a.e., V/1, s. 316; "Âl-i Celâyir", *DMF*, I, 255; J. M. Smith, "Djalâyir", *EI*² (Fr.), II, 401-402; a.mlf., "Âli b. Oways", *EI*, I, 853-854.

MUZAFFER ÜREKLİ

CELİ (جلی)

Hat sanatında her cins yazının iri yazılan şekline verilen ad.

Celî kelimesi bir yazı çeşidini değil karakterini ifade eder. Hemen bütün hat nevilerinde yazının, bir yazı cinsi meşkedilirken kullanılan meşk kaleminde daha geniş bir kalemle yazılan iri şekline celî denir. Emevîler'in son ve Abbâsîler'in ilk asrında (II/VIII) küfnin tâdil edilmesiyle ortaya çıkmaya başlayan aklâm-ı sitte'nin ve aynı tipteki değişik isimleri olan yazıların iri olanlarına celî yerine celîl adı verilmekteydi. Büyük boydaki kâğıtlarda kullanılması dolayısıyla tûmâr adı da verilen celî, diğer yazıların babası (ebû'l-aklâm) telakki edildiği gibi kalem ağzının enini tesbit etmekte bir genişlik birimi olarak da kullanılıyordu. Kal-kaşendî (ö. 821/1418), tûmâr yazıda kalem ağzı eninin 24 beygir kuyruğu kılı (15 mm.) olduğunu bildirir, yani ona göre celîde asgari ölçünün bu olduğu anlaşılmaktadır. Yine onun ifadesine göre tûmârın üçte biri ölçüsünde olduğu kabul edilen sülûs yazı kaleminin ağız eni 24/3 = 8 kıl (5 mm.) idi. Ayrıca sülûs yazıda dikey bir harf olan elifin boyunu bulmak için sülûsün birim ölçüsü olan 8 rakamını kendisiyle çarpmak gerekiyordu. Bu hesaba göre elifin ve dolayısıyla keşide verilmeyen ufkî bir harfin boyu (meselâ B [ب] harfi) 8 × 8 = 64 kıl (40 mm.) idi. Bu ölçüler bugün hattatların benimsediği ölçülerden pek farklı değildir. Eskiden beri ve bugün, meselâ sülûs ve nesta'lik yazılarında kalem ucunun genişliği 2,5-3 mm., nesihte ise 1 mm. kadardır. Bu yazılardan biri bu ölçülerin üstünde bir kalınlıkta yazılırsa o yazı celîleşiyor demektir. Hattatlar genellikle meşk kaleminin üç misli genişliğinde yazılan bir yazıyı celî olarak kabul ederler. Yalnız celî-divanî bir istisna olarak bu ölçülere uymaz, yani divanî geniş bir kalemle yazılmakla celî-divanî adını almaz.

Celî yazılar, yazılacak yerin yüksekliğine ve mekânın ölçüsüne göre hazırlanır. Harflerin incelik ve kalınlıkları, harf aralıkları, bünyeleri mesafe ve mekâna göre hesaplanır. Celî hatların yazılması çok zor olduğundan önce kalıpları yapılır. Sonra iğnelenip kömür tozuyla silkilerek yazı bunun üstünden zemine aktarılır, bu kalıp üzerinden yazılır veya meremere hakkedilir.

İbnü'n-Nedîm, Velîd b. Abdülmelik devrinde (705-715) Mescid-i Nebevî'nin kible duvarına celî-küfî hatla Şems sûresi-ni yazan Hattat Sa'd'ın ilk "celî-nüvîs" olduğunu kaydeder. Ancak bu tarz küfnin ayrı bir adı olup olmadığı bilinmemektedir. Bundan sonraki devirde küfî dışında kullanılan ve herhangi bir örneği zamanımıza intikal etmeyen celî yazılara da "kalemü'l-celîl" denilmekteydi.

Aklâm-ı sitte adı verilen muhakkak, reyhânî, sülûs, nesih, tevkî' ve rikâ' yazılarından her birinin celî olarak yazılacağı aklı gelirse de yalnız muhakkak, sülûs ve pek az olarak da nesih yazılarının celî şeklinde yazıldığı görülür. İlk ikisine "celîlül-muhakkak" ve "celîlül-sülûs" adı verilmektedir. Reyhânî muhakkakın küçüğüdür. Bu sebeple yalnız muhakkakın celîsi mümkündür. Tevkî' ile rikâ' kullanıldıkları yerler itibariyle kabul edilmiş ölçülerin dışında çıkmadıkları için bunların da celî şekilleri düşünülemez, ancak rikâ' celî yazılmış olsa tevkî' gibi olur. Celî yazılması mümkün olan yazılardan muhakkak ile celîsi, herhalde fazla yer kapladığı ve istife uygun gelmediği için, bilhassa Osmanlı sanatçıları'nın elinde gelişen sülûs ve celîsi sebebiyle bütün İslâm ülkelerinde XVI. yüzyıldan itibaren yerini sülûs ve celî-sülûse bıraktı. Reyhânînin yerini de nesih alıncı celî olarak ortada yalnız sülûs ve nesih celîsi kaldı. Aklâm-ı sitte ile birlikte geliştiği ileri sürülen ve menşei Emevîler devrine kadar geriye götürülen, Anadolu Selçukluları devrinde kullanıldığı İbn Bîbî'nin tarihinden öğrenilen siyâkat yazısının ise maliye kayıtlarını tutmaya yaradığı için celî şekli yoktur.

Aklâm-ı sitteden sonra XI-XII. yüzyıllarda tarih sahnesine çıkmaya başlayan ve İranlı sanatçıların tarafından icat edilen ta'lik adlı yazı, XVI. yüzyıla kadar divanlarda ve yazışmalarda kullanılmıştır. Celî şekli yazılmayan bu yazıdan sonra yine İran'da XIV. yüzyılda icat edilen nesta'lik adlı yazı yaygınlaşınca sülûs celîsiyle birlikte celî-nesta'lik de bütün İslâm ülkelerinin ortak yazısı oldu.

Bu yazıları Türkler'in icat ettiği divanî, celî-divanî ve rikâ' yazıları takip etti. Bunlardan yalnız celî-divanî ile rikâ' celî tarzında yazılabildi. Divanînin ise kullanıldığı yer ve gördüğü vazife dolayısıyla celî şeklinde yazılması mümkün değildir. Bu sebeple İslâm yazı çeşitlerinden yalnız küfî, celî-sülûs, celî-nesih, celî-nesta'lik, celî-divanî ve celî-rikâ' yazıları kullanılmaktadır.